

עברו עברו בשערים פנו דרך העם (ישעיהו, ס"ב, י')

שערים לכלל-ישראל

יסודות לדין חינוכי

עריכה ומחקר: ד"ר נגה כוכבי

חשון, תשפ"ו

נובמבר, 2025

תוכן העניינים

הקדמה עמ' 3

שער עם ועולם

- מחשבות מן השדה: הוראת פילוסופיה יהודית בבוקרשט, מיכאל מקרובסקי

עמ' 6

- חינוך יהודי מעבר לים: גשר בין ישראל לתפוצות, ורוניקה דבורקין

עמ' 9

שער עם וארצו

- למה העמיות היהודית זקוקה לעלייה לארץ? , רועי אביקסיס

עמ' 13

- ישראל ויהדות העולם: סינרגיה חינוכית, ניקי זילברשטיין

עמ' 16

שער עם ואמתחתו

- הפוך בה והפוך בה – הקניין הרוחני של כלל-ישראל, ירושתנו ומורשתנו, הרב

סקוט בולטון

עמ' 20

- עם ואמתחתו: אוריינות יהודית וחוסן, שרון מורן

עמ' 21

מחקר

- מעשה חוקם: הצעה לדיון בלימודי העם היהודי, נגה כוכבי

עמ' 23

הקדמה

לשיחה המקצועית בין משרד החינוך הישראלי, לבין עמיתים בתפוצות, יש ערך רב. היא מובילה להמשגה רעיונית ולפיתוח פדגוגי ודידקטי בהקשר של זהות. וכן, היא תומכת בפיתוח כשירויות ובטיפוח אורייני במגוון תחומים. המאמרים והמחקר שלפניכם חושפים יתרונות אלה ומבליטים את הלמדנות כגורם מכריע. הכותבים השונים אלה מאלה, מתלכדים בחוברת זו סביב מחויבותם לעמם ולפרופסיה החינוכית. יחד הם מעלים על נס את חשיבות המורה בעולם היהודי ומישירים מבט אל אתגריו הייחודיים.

בברכה להמשך שיתוף פעולה פורה ומחכים,
ד"ר דלית אטרקצ'י

השכל הטוב בו ניחן המלומד מעורר השראה באחרים ללכת בדרכיו, ביאר רלב"ג, כי שְׂכָל טוֹב יִתֵּן חֵן (משלי, י"ג, ט"ו). ברוח זו, הועלו על הכתב מחשבותיהם של שוחרי חינוך יהודי בארץ ובתפוצות, פרי ניסיונם המעשי וקרבתם אל מקורות החכמה היהודית. עריכת המאמרים בשלושה שערים, היא בבואה לתפיסת כלל-ישראל כמערכת של יחסי גומלין. השערים - בין העם לעולם, לארצו ולאמתחתו - מובילים למרחב משופע בקשרים ובהזדמנויות לטיפוח מוסרי, חברתי ושכלי. לכך צירפתי באמצעות מחקרי הצנוע, קריאה מלאת אהבה, אך נוקבת, לדיון בלימודי העולם היהודי.

בברכה,
ד"ר נגה כוכבי

דף עזר לקריאה ביקורתית (לגבי כל מאמר בנפרד)

שם המאמר ומחברו:

נימוק	עולה מן המאמר	
		מסר גלוי
		מסר סמוי
		נקודה מפתיעה
		משהו חדש שלמדתי
		משהו טעון בירור
		משהו שמעורר בי התנגדות
		ארצה להוסיף

מחשבות מן השדה: הוראת פילוסופיה יהודית בבוקרשט

מיכאל מקרובסקי

הכל, עבורנו, טמון בתפיסת העולם שלנו. לשנות את תפיסת העולם שלנו פירושו לשנות את העולם (פרננדו פסואה, **ספר האי-נחת**, 160)

העם והעולם: לעתים קרובות נטען, במפורש או במשתמע, שהראשון שולל את השני, כאילו כדי להשתייך לעם יש לבדוד חלקים מסוימים של העולם ולהעניק להם שבועת אמונים בלעדית. אך גם ההפך הוא הנכון, שהרי על ידי זיהוי עצמנו כעם מסוים - אפילו על דרך השלילה ("אני לא כמוהם, אני שונה") - אנו מוצאים את מקומנו בעולם. זהותו של עם מכילה רעיון מסוים של העולם ודרך מסוימת של יצירת עולם: מה שבדרך כלל נקרא "השקפת עולם" או "חזון עולם" (דליה אונגוראנו, "ההיסטוריה העמוקה של הפילולוגיה", 437).

ספקולציות מופשטות אלה, הן למעשה לחם חוקם של מחנכים למדעי הרוח ברחבי העולם. כשאנו מהרהרים מדוע אנו מלמדים את מה שאנו מלמדים, מה היינו רוצים שתלמידינו ילמדו, וכיצד להגיע לשם בצורה הטובה ביותר, אנו מפתחים חזון מסוים של העם מול העולם המשקף את העדפותינו האישיות ואת אילוצינו המוסדיים.

שאלות אלו נראות דוחקות עוד יותר עבור מחנכים יהודים בתפוצות. פרויקט החינוך היהודי המודרני, שהיה במקור משקל נגד להתבוללות של המאות ה-18 וה-19, ניצב כעת בפני בעיית "הבוקר שאחרי": מצד אחד, במדינות אירופאיות רבות, האוכלוסייה היהודית פחתה משמעותית עד הרבע הראשון של המאה ה-21, בין היתר בזכות מאמצי החינוך היהודי, שהגיעו לשיאם בעלייה.

מצד שני, אירועים אחרונים הראו בבירור כי האידיאל של הציונות הקלאסית - "הנורמליזציה" של העם היהודי כעם בין העמים - מחייב גילוי מחדש של זרמים קוסמופוליטיים, עולמיים במדף הספרים היהודי. הקושר מתחדש של התרבות היהודית כמערכת מורכבת של אינטראקציות עם עצמה ועם תרבויות אחרות, אשר ידגישו באותה מידה את ייחודה ואת המשכיותה.

באופן אירוני ייחודי של ההיסטוריה, קהילות אנושיות מתפתחות במידה שיש להן מה לומר לאחרים: כלומר, במידה שהן מציעות השתקפות של מה שניתן לכנות במושג הלא אופנתי כיום, טבע האדם.

רק בדיאלוג הדדי עם אחרים, עם ה"לא-אנחנו", אנו מכירים את עצמנו: "כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא" (ברייתא דרבי ישמעאל, ז).

באוקטובר 2024, רעייתי ואני הוזמנו לפרלמנט הרומני לטקס רשמי לזכר קורבנות ה-7 באוקטובר. ההזמנה הוענקה על ידי גב' טובה בן נון-קרביס, המייסדת והמנהלת בעלת החזון של המרכז החינוכי לאודה-רעות, בית ספר פרטי יוקרתי הממוקם בלב הרובע היהודי בבוקרשט. לאחר הטקס, טובה, עבורה הייתי אמור להתחיל לעבוד בנובמבר, ניגשה אליי בישירות האופיינית לה: "אתה יכול ללמד פילוסופיה יהודית?" היא שאלה. ומיד, מעט המום, ענית: "כן, אני יכול".

מיותר לציין, שה"כן, אני יכול" הזה לא היה אמירה עובדתית, אלא הבטחה, התחייבות, ברית. (זה היה הראשון מבין שיעורים רבים שטובה לימדה אותי מאז: בכיתה, המורה הוא זה שחייב ללמוד הכי הרבה). באותו זמן, לא היה לי מושג איך או למה ללמד פילוסופיה יהודית לתלמידי תיכון רומנים, או לאיזו פילוסופיה התכוונה טובה: יהודה הלוי? הרמב"ם? משה מנדלסון? פרנץ רוזנצוויג?

בהדרגה, התובנה של טובה החלה לחלחל בי: "בתנ"ך", היא אמרה לי פעם, "יש הרבה חוכמה". כדי להוכיח את טענתה, היא אף פתחה את הוואטסאפ והראתה כיצד הגימטריה המצויה בפרשת השבוע נושאת בשורה אקטואלית. זה מיקד את משימתי: עכשיו ידעתי "מה", וכל מה שנותר היה לבחור את "האיך" - לבחור את הגישה הנכונה להוראת החוכמה האוניברסלית של התנ"ך בתיכון. קלי קלות!

לשם כך, הייתי צריך להסתכל על התנ"ך מנקודת מבט מרוחקת במקצת. שש שנים של לימודים בחוג לספרות השוואתית באוניברסיטה העברית היו שימושיות. טובה הציגה אותי לאחר מכן בפני ד"ר נגה כוכבי, עורכת הכרך הנוכחי, שסיפקה עזרה ותמיכה יקרי ערך לאורך כל התהליך.

ללא קשר לאמונות האישיות שלנו, אמרתי לעצמי, התנ"ך הוא אוסף של יצירות ספרותיות שנכתבו ונערכו על ידי אנשים שונים, בזמנים שונים, בז'אנרים שונים ולמטרות שונות. חלקים רבים מהתנ"ך הושפעו רבות מהתרבויות הגדולות של המזרח הקרוב הקדום, והשפעתו על התרבות המערבית והעולמית שלאחר מכן היא ללא שיעור. וכן, הואיל ויוצרי התנ"ך היו אינטלקטואלים יהודים, התנ"ך הוא פילוסופיה יהודית.

ההסתכלות הכללית הזאת הספיקה כדי לבחור גישה: החלטתי ללמד את התנ"ך כיצירת מופת של ספרות עולם, תוצר של גאונות יצירתית עברית עתיקה. נלמד את הסיפורים המרכזיים של התנ"ך,

מספר בראשית ועד ספר מלכים, ניגע בשירתו, בתאולוגיה ובקוסמולוגיה שלו, ונחקור כיצד דימויו המורכבים משתקפים באמנות, במוזיקה, בספרות ובפילוסופיה עולמית.

בנקודה זו יציין, כי תוכנית לאודה-רעות בפילוסופיה יהודית, שאושרה על ידי משרד החינוך הרומני במאי 2025, היא תוכנית החינוך הראשונה ברומניה המיישמת מתודולוגיה של ספרות עולם ברמה טרום-אוניברסיטאית.

"כדור הארץ היא ביתנו הפילולוגי", אומר אריך אוארבך, חוקר יהודי-גרמני בולט, אחד מהמהגרים האירופיים הרבים שנמלטו ממולדתם לאחר 1933 ועיצבו את החיים האינטלקטואליים של אמריקה שלאחר המלחמה:

הדבר היקר ביותר שהמלומד יורש, ועדיין אי־אפשר לוותר עליו, הוא אל נכון שפת הלאום ותרבותו; אך רק כשהוא נפרד ממורשתו ומתגבר עליה מורשת זו נעשית פעילה ומשפיעה ("הפילולוגיה של ספרות-עולם", 219).¹

כפי שטענתי במאמר זה, דבריו של אוארבך מייצגים אולי את האתגר החשוב ביותר עבור מחנכים יהודים במאה ה-21.

כותב המאמר: מיכאל מקרובסקי הוא מורה לפילוסופיה יהודית בבית הספר לאודה-רעות בבוקרשט ודוקטורנט באוניברסיטה העברית בירושלים.

¹ התרגום של רות גינזבורג: א. אוארבך, "ספרות, היסטוריה, היום האחר. אסופת מאמרים", מוסד ביאליק, תשע"ט.

חינוך יהודי מעבר לים: גשר בין ישראל לתפוצות

ורניקה דבורקין

אַת אַזוי אָנזי מַבְקֵשׁ הַגִּידָה נָא לִי אִיפֹה
הֵם רֹעִים (בראשית לז, טז).

לפני מספר שנים, הייתי שליחה בבית ספר יהודי בוויילנה, אשר בו לימדה גם מורה שאינה יהודייה. באחד הימים שמעתי אותה אומרת לתלמידיה: "העם היהודי כל כך מיוחד. אלפי שנים בגלות, נפוץ ברחבי העולם, אך מעולם לא איבד את זהותו הייחודית ואת הזיקה לארצו. אמונה באל אחד, תרבות, שפה ומנהגים שעברו דורות וחצו יבשות". זה אכן דבר מדהים, כמעט מסתורי.

מדי שנה, בליל הסדר, אנו מספרים את סיפור יציאת מצרים, ונזכרים בהיותנו עם אחד שיצא יחדיו לעשות חג לאלוהים. אומנם לא כולם הורשו להיכנס לארץ המובטחת, אך עצם החזרה הקבועה על הסיפור מעידה כי בכל יבשת בה נקראת ההגדה, עולה תקוותנו להתכנס ביחד "בשנה הבאה בירושלים הבנויה". זהו געגוע לשוב ולהיות שנים-עשר בניו של יעקב.

אז איך שומרים על הקשר? זה לא תמיד קל. ישנם אתגרים המעמידים את הקשר במבחן. אחד האתגרים המרכזיים הוא השונות ההולכת וגוברת בין יהודים חיים בישראל לבין אלה החיים בארצות אחרות. הבדלים תרבותיים, פוליטיים, דתיים וחברתיים יוצרים לעיתים פערים והבנות שונות לגבי מהות הזהות היהודית.

כשיוסף מחפש את אחיו הוא יודע שהם מקנאים בו בגלל היחס המיוחד של אביו אליו ועקב חלומותיו, אולם הוא עצמו רוצה רק בקרבתם, בשלומם ובטובתם. יוסף מחפש אהבה ואחוה; יוסף מחפש את משפחתו. הוא מבקש את האחדות עם אחיו, משפחתו ועמו. ומה אנחנו מחפשים? האם גם אנו רוצים להרגיש אהבה ותמיכה אצל אחינו בתפוצות? האם רק אנחנו? ומה הם מחפשים?

בשבע-עשרה השנים האחרונות אני עוסקת בחינוך יהודי בתפוצות, ועד היום אני נדהמת מהרצון של בני ישראל לשמור על הקשר עם ישראל והיהדות, ולא משנה מה מצבם הכלכלי או הפוליטי, טוב להם או פחות במדינות שבהן הם חיים. הם מרגישים חלק בלתי נפרד מקהילת ישראל, משבטי ישראל, מבניו של יעקב. נשאלתי לא פעם: מדוע חשוב לנו – מדינת ישראל, משרד החינוך – להשקיע בחינוך יהודי בתפוצות?

בתי הספר היהודיים ברחבי העולם הם בעיניי מעוז הקשר ההדוק בין ישראל לתפוצות. הילדים הלומדים את שפת העם – עברית, מורשת, תפילות והיסטוריה של עם ישראל – הם סוכני תרבות ואף שליחים שלנו בקהילות, במשפחות ובחברה הלא-יהודית שבתוכה הם חיים.

כשאני פוגשת בוגרי בתי הספר היהודיים, שבונים כיום את הקהילות שלהם ומעבירים את הידע הנרכש לילדיהם או לבני הקהילה, ליבי מתמלא שמחה. דרך החינוך היהודי אנחנו ממשיכים לשמור על הגחלת היהודית ולחזק לא רק את הקהילה בתפוצות, אלא גם את ישראל. אנו זקוקים לתמיכתם. אומנם מדינת ישראל מהווה מוקד ומקור השראה ליהודים בעולם, אך במקביל, הקהילות בתפוצות הן מעין "קשת הגנה" וסייג לריבונותה. הן מהוות כוח פוליטי, כלכלי ורוחני, המעצים את מעמדה הבינלאומי של ישראל. יחסי הגומלין הם דו-כיווניים: בעוד ישראל שולחת את שליחיה, את הידע ואת הטכנולוגיה שלה, הקהילות בתפוצות שולחות לישראל כוחות חיים, תרומות וסיוע.

העמיות היהודית אינה רק תיאוריה, אלא מהות קיומנו. היא רשת מורכבת של יחסי גומלין בין קהילות יהודיות שונות, המקיימות קשר רציף ודו-צדדי עם מדינת ישראל. קשר זה מזין ומעצים את הזהות היהודית בכל מקום, ומבטיח את עתידו של העם היהודי.

הקשר בין יהדות העולם למדינת ישראל הוא קשר הדדי, מורכב ודינמי. הוא ניזון מן ההיסטוריה המשותפת, הערכים והמורשת, ומתחזק באופן יומיומי על ידי פעולות של אחווה וערבות הדדית. תפקידנו כאנשי חינוך הוא להמשיך לבסס קשר זה. עלינו לחנך את הדורות הבאים להכיר את מגוון הפנים של העם היהודי, לטפח סובלנות וקבלת האחר ולעודד שיחה כנה.

החינוך היהודי בתפוצות אינו מסתכם בלימוד עברית, היסטוריה ותנ"ך, הוא גם גשר חי בין עולמות שונים. באמצעות תוכניות לימוד, ביקורים בארץ ודיאלוג עם אנשי חינוך מישאלי, ניתן לבנות מחדש את הקשר. החינוך הוא הכלי הטוב ביותר ליצירת שיח פתוח, המכיר בשונות ובמורכבות של יהודים בישראל ומחוצה לה, תוך הדגשה של המשותף והמאחד.

אנשי חינוך מחזיקים בידיהם את המפתח לעתיד העם היהודי. חשוב לוודא שישראל תהיה מוקד הזהות עבור יהודי התפוצות, אך גם שקהילות התפוצות יהיו חלק מהסיפור הישראלי ויתרמו לעיצוב זהותה של מדינת ישראל. לימוד על קהילות בישראל, על העושר התרבותי, ריבוי הדעות והמורכבות החברתית שבה, הוא חלק בלתי נפרד מחיזוק הקשר.

יוסף חפץ למצוא את אחיו, למרות שידע שמצידם לא ישמחו לפגוש אותו. הוא ידע שרצון אביו יעקב ורצון אביו שבשמים הוא לראות את שלום אחיו ושלום הצאן. הוא הרגיש שאחיו הם עצמו ובשרו, רוחו ונשמתו – "את אחי אנוכי מבקש". וגם כשלא מצאם בשכם ויכול היה לשוב אל אביו, הוא המשיך לחפש אותם מבלי להתחשב כלל בסכנה הוודאית שבדבר, וברצון עז למלא את כוונת השליחות. לא נחה דעתו עד שמצאם בדותן.

זוהי גדולתו ומעלתו של יוסף, שדבק במטרה למצוא את אחיו כפי שציווה לו אביו. יוסף מחפש אהבה ואחוה; יוסף מחפש את משפחתו. הסיפור המקראי על יעקב ובניו מלמד אותנו על משמעות האחוה. למרות המתחים והיריבויות בין האחים, כאשר הם נתקלים במצב מצוקה במצרים, הם מבינים שעליהם לפעול יחד. מאוחר יותר, כשהם עומדים יחדיו מול יוסף, הם מתלכדים והופכים לשנים-עשר

שבטי ישראל – המורכבים והשונים, אך בעלי ייעוד משותף. זו דוגמה לכך שגם מתוך אתגרים וחילוקי דעות נוצרת אחדות פנימית.

בדומה לחיפושיו של יוסף אחר אחיו, גם אנו מחויבים להמשיך ולחפש את הקשר עם קהילות התפוצות – גם כאשר נדמה שהמרחק, הפערים התרבותיים והמתחים מקשים על המפגש. חיפוש זה אינו נובע רק מצורך היסטורי או נוסטלגי, אלא מהכרה עמוקה בכך שאנו עם אחד, החולק עבר משותף ועתיד משותף. החינוך היהודי מהווה במובן זה את הכלי המרכזי להופך את החיפוש המתמיד לגשר חי: גשר המאפשר לאחות פערים, לבנות דיאלוג מתמשך, וליצור מרחב שבו יהודי ישראל ויהודי התפוצות יכולים להיפגש מתוך הכרה הדדית, כבוד ותחושת אחריות משותפת.

החינוך היהודי בתפוצות מהווה נדבך מרכזי בשימור רצף הזהות היהודית ובהעמקת הקשר עם מדינת ישראל. מעבר להיותו מסגרת לימודית, החינוך היהודי מתפקד כמרחב חברתי-תרבותי המעצב תחושת שייכות קולקטיבית בקרב הדור הצעיר ומחבר אותו אל המורשת, השפה והערכים המשותפים. בתי הספר והמסגרות החינוכיות בתפוצות אינם רק מוקדים להנחלת ידע, אלא גם משמשים כגשרים חיים המחברים בין יהודים מעבר לים לבין החברה בישראל. באמצעות מתאפשרת יצירת דיאלוג רציף, התמודדות עם פערים תרבותיים וחברתיים, וחיזוק הערבות ההדדית המהווה יסוד מרכזי בעמיות היהודית.

בהקשר זה, ניתן לראות בחינוך היהודי בתפוצות מנגנון אסטרטגי המבטיח את המשכיותו של העם היהודי ואת עמידותו בפני תהליכי התבוללות, ניכור וזהות מתפרקת. יתרה מזאת, החינוך היהודי מעצב את יחסי הגומלין בין ישראל לתפוצות באופן דו-כיווני: ישראל מעניקה השראה, ידע ומשאבים, בעוד הקהילות בתפוצות מחזקות את מעמדה של ישראל באמצעות תמיכה פוליטית, כלכלית ורוחנית. בכך, החינוך מהווה לא רק אמצעי לשימור זהות יהודית פרטית וקהילתית, אלא גם כלי מרכזי בבניית רשת קשרים בינלאומית המחזקת את הלכידות הלאומית והעתיד המשותף של העם היהודי.

כותבת המאמר: ורוניקה דבורקין היא אשת חינוך ומדריכה פדגוגית בכירה בחפציב"ה

שער עם וארצו

למה העמיות היהודית זקוקה לעליה לארץ?

רועי אביקסיס

אחד מהמשלים היפים, שהגמרא ממשילה את עם ישראל אליו, עוסק בדימוי עם ישראל לגפן. הגמרא בחולין אומרת כי כשם שלגפן יש חלקים שונים כגון עלים, ענפים ואשכולות, כך גם בעם ישראל יש חלקים שונים. להדגמת החלקים השונים בעם ישראל הגמרא ממשיכה ומספרת סיפור. פעם אחת הייתה צרה בארץ ישראל ושלחו בקשה מארץ ישראל ליהודים הגרים בחוץ לארץ בנוסח הבא: "יתפללו האשכולות על העלים". הכוונה היא שבני חוץ לארץ, המשולים לאשכולות, מתבקשים להתפלל על יהודי ארץ ישראל, המשולים לעלים. כך מבקשת הגמרא לתאר את יחסי הגומלין המיוחדים שיש בין יהודי חוץ לארץ ליהודי ארץ ישראל. מעניין לראות כי בני חוץ לארץ הם המשולים לאשכולות, שהוא החלק העיקרי של העץ, ובני ארץ ישראל משולים לעלים שהינם החלק המשני של העץ. הגמרא ממשיכה ואומרת שלבקשה של בני ארץ ישראל התווסף הסבר: דעו לכם בני חוץ לארץ, שללא העלים אין זכות קיום לאשכולות. רוצים לומר אנשי הארץ לאנשי חוץ לארץ- אמנם אתם האשכולות, אבל לא פחות חשוב מכך ההכרה מהיכן מגיע תהליך הפוטוסינתזה, מהיכן אתם יונקים את האנרגיה לקיום האשכולות (קיומכם). הנמשל אם כן ברור, כי האנרגיה הרוחנית של העם היושב בציון מזינה את העם היהודי כולו, וכאות תודה על כך אנשי ציון מבקשים לקבל היזון חוזר של אנרגיה כאשר הם נמצאים בצרה.

הרעיון של עמיות יהודית זוכה להכרה גוברת כמסגרת רעיונית המבקשת לאגד את העם היהודי סביב זהות משותפת החורגת מגבולות הלאום והגאוגרפיה. הוא מציע חזון של עם אחד, החי ביחסי גומלין והדדיות בכל רחבי תפוצות העולם, כשהוא נשען על תשתית של ערכים, תרבות ומסורת משותפים. רעיון זה ראוי לברכה ותמיכה, אולם יש לבחון בעין ביקורתית את הנטייה לדלל את מרכזיותה של ארץ ישראל ומדינת ישראל מסל הערכים המגדיר את העמיות הזאת.

העמיות היהודית מציעה תשובה חשובה לאתגרי הזמן הנוכחי. במציאות של חיים יהודיים מבוזרים בכל קצוי תבל, היא מאפשרת את יצירת תחושת השייכות והחבירות שחורגת מהקהילה המקומית או המדינה הפרטיקולרית. הרעיון מכיר בכך שיהודים בניו יורק, בבואנוס איירס, בפריז ובתל אביב חולקים לא רק מורשת היסטורית, אלא גם אחריות הדדית וגורל משותף.

אך לא די בכך- נראה כי פריחתו של מושג העמיות היהודית נובע מתוך כך כי קיימת נסיגה בחיבור הדתי של קהלים רבים ובעיקר צעירים ועל כך יש רצון למצוא חיבורים חלופיים שיאפשרו לאוכלוסיות רחבות יותר למצוא את דרכם לעם היהודי

הסכנה בערכים מופשטים

אולם אליה וקוץ בה: כאשר העמיות היהודית נבנית בעיקר על בסיס ערכים מופשטים כמו צדק, תיקון עולם או אחריות הדדית, היא חושפת את עצמה לבעיות יסודיות. ערכים אלה, חשובים ככל שיהיו,

אינם ייחודיים ליהדות ואינם מספיקים כדי לשמור על קוהרנטיות לאורך זמן. יתר על כן, הפרשנות של ערכים אלה משתנה מקהילה לקהילה, ממדינה למדינה, ומדור לדור. מה שאחד רואה כ"תיקון עולם" אחר עלול לראות כהפרעה לסדר הטבעי. מה שקהילה אחת מגדירה כ"צדק חברתי" קהילה אחרת עלולה לראות כהתערבות בלתי ראויה בפוליטיקה מקומית. לצערנו לא פעם אנחנו חשופים למחלוקות קשות הנוגעות בערכים שבמקום שיבואו לחבר יש בהם כדי לפלג ולקטב ובכך נראה כי יצא שכרנו בהפסדנו. מה גם שישנם רבים הרואים בדילול ההקשר הדתי של המשותף בעם היהודי כסכנה של אובדן זהות יהודית לאורך זמן.

הארץ כעוגן זהותי וכמטען ערכי

אני מבקש לפסוע בעקבות הגמרא בחולין. ארץ ישראל ומדינת ישראל מספקות בדיוק את מה שחסר לעמיות הבנויה על ערכים מופשטים. היא מציעה עוגן קונקרטי, מוחשי ומאחד. הקשר לארץ אינו רק רגשי או היסטורי - הוא מהווה את הדנ"א הקולקטיבי של העם היהודי.

מדינת ישראל, למרות כל המורכבויות והמחלוקות הפוליטיות שהיא מעוררת, מייצגת התממשות ייחודית של החלום היהודי. היא משמשת לא רק מקום מפלט אלא גם מעבדה תרבותית ורוחנית שבה מתחדשת התרבות היהודית במימד מודרני. השפה העברית המתחדשת, הלוח העברי החי, המוסדות התרבותיים ומרכז דתי חי ותוסס - כל אלה מהווים נכסים משותפים לכל העם היהודי.

אני מודע בהחלט כי גם מדינת ישראל וגם המחלוקת על גבולות ארץ ישראל, יש בהם כדי לעורר מחלוקת אך אל לנו להתעלם כי הרעיון ביסודו- הקשר לציון ולירושלים, במשך אלפי שנים של גלות, היה המוקד המאחד את יהודי תפוצות העולם, ללא קשר למחלוקות הלכתיות, פילוסופיות או פוליטיות שהיו ביניהם.

בהרחבתו של מושג העמיות היהודית באמצעות ארץ ישראל גלום יתרון נוסף. כדי להרחיב את מעגלי ההזדהות עם העם היהודי יש צורך להניח "צינורות התקשרות" נוספים על מנת להבטיח שאם יהודי לא ימצא את זה דרך עולמות הערכים התרבותיים, הוא יוכל למצוא את צינור התקשרות דרך החיבור למדינה ולארץ.

ארץ ישראל יכולה להשלים בדיוק במקומות שבהם יש חולשה. כשערכים נתונים במחלוקת, הקשר לארץ יכול לשמש כמשותף מינימלי. כשקהילות מתרחקות זו מזו רעיונית, הקשר למקום אחד יכול לקרבן. כשהדור הצעיר מתקשה להתחבר למסורת מופשטת, חיבור למקום חי ונושם יכול לעורר בו עניין ושייכות.

העמיות היהודית האמיתית זקוקה להכרה במטען הכפול שנושאת ישראל עבור העם היהודי. מחד גיסא, ישראל מהווה את המרכז הרוחני המזין את כל העם - כפי שתיארה הגמרא בחולין, העלים של ארץ ישראל מספקים את האנרגיה הרוחנית הדרושה לאשכולות שבתפוצות. המרכז הרוחני והדתי

השפה העברית המתחדשת, הלוח העברי החי והיצירה התרבותית המודרנית מהווים נכסים רוחניים משותפים לכל העם היהודי.

מאידך גיסא, ישראל משמשת כעוגן טריטוריאלי קונקרטי המספק יציבות למפעל העמיות. בעולם שבו ערכים מופשטים נתונים למחלוקת, הקשר הטריטוריאלי לארץ מציע נקודת חיבור קבועה ומוחשית. כשקהילות מתפלגות סביב פרשנויות שונות של ערכים, הקשר לירושלים ולציון נותר נקודת מוצא משותפת.

כותב המאמר: עו"ד רועי אביקסיס- הוא ראש המחלקה לחינוך בהסתדרות הציונית העולמית וסגן יו"ר קק"ל.

ישראל ויהדות העולם: סינרגיה חינוכית

ניקי זילברשטיין

הקשר בין ישראל לבין קהילות יהודיות ברחבי העולם מייצג שותפות דינמית בחינוך מודרני, המחזקים הן את קהילות התפוצות והן את החברה הישראלית. סינרגיה זו מתבטאת במיוחד בתקופות משבר, כאשר זהות משותפת הופכת לפעולה חינוכית קונקרטית. יוזמת "שאגת אריה", שנולדה בעקבות ה-7 באוקטובר, מדגימה כיצד טכנולוגיה ומחויבות יכולות לגשר על כל מרחק כדי להבטיח המשכיות חינוכית.

מרכזיותה של ישראל בזהות היהודית אולי נראית מוכרת, אך רגעי משבר מוסיפים רובד וחושפים אמת עמוקה. כאשר היכה ה-7 באוקטובר, קהילות יהודיות בעולם חוו טראומה קולקטיבית. יהודים בכל מקום לבשו שק מטאפורי. הם חשו את נשמותיהם מתחברות מתוך הבנת הגורל המשותף נטול הגבולות הגיאוגרפיים.

לקשר זה יש תקדים תנכ"י. כאשר בני ישראל חזרו אל הארץ המובטחת, שני שבטים ביקשו רשות להתיישב מחוץ לגבולותיה. בקשתם נענתה מתוך הבנה שהם ישמרו את האחריות כלפי הארץ וכלפי עמם. מודל זה משקף את המציאות של ימינו: קהילות התפוצות משמשות כגשרים בין ישראל לבין העולם בעושר של נקודות מבט ובלקייחת אחריות הדדית.

יוזמת "שאגת אריה" נולדה בהשראת ערכי האהבה והנאמנות של אבי, אריה זילברשטיין ז"ל. היא צצה בלבוש של "גרסת בטא", כדוגמא לחדשנות חינוכית המואצת על ידי משבר וכביטוי למנטליות ישראלית. כלומר, בחירה בפעולה לא מושלמת אך מיידית, על פני שיתוק. היוזמה חיברה מתנדבים מסינגפור ומקנדה, מאוסטרליה ומארגנטינה, מאירופה ומארצות הברית, ויצרה כיתות וירטואליות המשתרעות על פני יבשות. מורי אמנות, פרופסורים למתמטיקה, מדריכי מחול, מומחי אווירודינמיקה, מורי אנגלית ומדריכי יוגה הציעו את כישוריהם לילדים ולמשפחות ישראליות, והבטיחו שהחינוך יימשך גם בשעות החשוכות ביותר. דוגמא למסירות שהיא תולדה של משבר, השתקפה אצל אחת המורות שהתגייסה לתכנית. במשך שמונה חודשים, טרם יציאתה למקום עבודתה ופרנסתה, היא השכימה קום כדי ללמד בהתנדבות בבית ספר ישראלי. "שאגת אריה" שיתפה פעולה עם מוסדות ישראלים ממלכתיים ואחרים, כדי לספק מורים מחליפים, עת מורים ישראלים רבים נקראו לשירות מילואים. בנוסף, ובשיתוף פעולה עם האגף לחינוך יהודי בתפוצות במשרד החינוך הישראלי, נוצרו שותפויות כיתתיות בין תלמידים בחו"ל.

הצלחת יוזמות כמו "שאגת אריה", מדגישה את היתרונות של הפזורה היהודית ברחבי תבל: הזדמנות להכיר מגמות ומשאבים חינוכיים במבט חוצה מרחבים. ואמנם, הדבר הולם את הטבע היהודי הנמשך לטיולים ולחוויות חדשות. בבדיחות הדעת ובהבלטת הסקרנות והפתיחות הזאת, אפשר להצביע על מה שמסתמן כמספר לא פרופורציונלי של ישראלים בכל מסע בינלאומי.

נוכחות עולמית זו, יוצרת מערכת אקולוגית חינוכית שבה קהילות מביאות נקודות מבט חדשות על פדגוגיה, טכנולוגיה ואינטגרציה תרבותית, תוך עיגון עצמן בהיסטוריה ובקהילה משותפים. הוראת התורה "לאהוב את ה'גר" מקבלת משמעות חדשה כאשר קהילות יהודים בעולם מגשרים בין תרבויות ומעשירים את החוויה היהודית הקולקטיבית.

הטכנולוגיה אפשרה לתחושת הלאומיות והאחריות של כלל-ישראל להגיע לגבהים חסרי תקדים. הכאב והפחד המשותפים שכרוכים בקשר נפשי. כלומר, הכרה בכך שאנו מאותו מוצא וגורל - יכולים להיות מוכחשים רק על ידי אלה המפרידים את עצמם מהזהות הלאומית שלנו. כאשר פרץ משבר, הצורך בחיבור היה מיידי, והטכנולוגיה אפשרה זאת.

הכיתה הדיגיטלית הפכה למרחב בו דוברי עברית פעלו עם אלו שהסתמכו על מוזיקה, אמנות וקשר אנושי טהור כדי לגשר על מרחקים, ולעיתים, על פערים בשפה. מתנדבים התאחדו ב"ארץ הסייבר", ויצרו משהו שלא היה ישראלי לחלוטין וגם לא גולה לחלוטין, ובכל זאת אותנטי. החונכות הרב-דורית שצצה, הזכירה למשתתפים את כוח הדורות חוצי היבשות שידעו לעבוד ביחד.

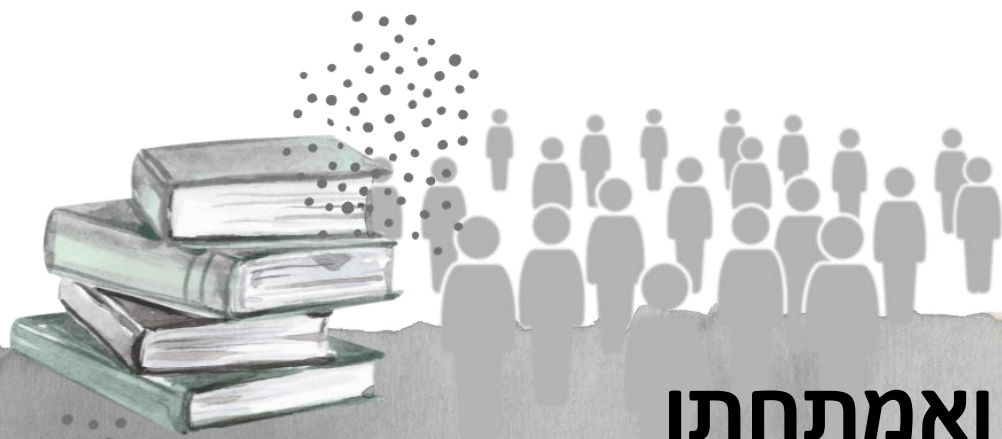
הקשר בין ישראל ליהדות העולם בחינוך הוא הדדי ביסודו. מחנכים ישראלים נהנים מחשיפה לנקודות מבט בינלאומיות. בה בעת, בתי ספר יהודיים בחו"ל לומדים על מגוון יהודי בעולם, על החוויה הישראלית רבת הפנים, ומתמחים בהוראת עברית, בלימודי יהדות ובחדשנות חינוכית.

הצומת של משבר וחמלה ושל מסגרות חינוכיות וקהילות למידה בינלאומיות, כגון יוזמת "אבני ראשה", הפך למקלט בטוח עבור מחנכים יהודים וישראלים. על הבמה המרגיעה הזאת, הם יכולים לחלוק חוויות, לשתף ברעיונות ולתמוך אלה באלה. ארגונים כמו ההסתדרות הציונית העולמית, האגף לחינוך יהודי בתפוצות במשרד החינוך ואחרים, נותנים את דעתם על כך ואינם ממתינים לחשיפת קשרים בצל משבר. בשיטתיות ובהתמדה, הם בונים התקשרויות אשר נשענות על חילופי מורים, פיתוח תוכניות לימודים משותפות ופרויקטים מחקריים שיתופיים. זאת במטרה ליצור מערכת מסודרת של קשרי- חינוך לשיפור הלמידה היהודית ברחבי העולם ולחיזוק הקשרים בין ישראל לתפוצות.

הסינרגיה החינוכית בין ישראל לבין יהודים בעולם, מגלמת את התפארת של כלל-ישראל. כאשר הטכנולוגיה הופכת לגשר, כאשר ההתנדבות לתמוך בילדים חובקת יבשות, כאשר המשבר חושף קשרים חסינים מפני מרחק, אנו עדים לעל-זמניות הקשרים אשר מתעצבים במציאות הנוכחית.

הסיפור של "שאגת אריה" מדגים כי כוחו של היהודי טמון לא רק בישראל או בקהילה מסוימת, אלא במערכת היחסים הדינמית של כלל-ישראל. באמצעות חינוך, טכנולוגיה ופעולה פשוטה של הושטת יד מעבר למרחק, תוך הדגמת דאגתנו ואחריותנו זה לזה, אנו בונים חיים יהודיים חזקים יותר, שבהם זהות משותפת וחדשנות מודרנית יוצרות קהילות לומדות החוצות יבשות וימים.

כותבת המאמר: ניקי זילברשטיין, מנהלת חינוכית במרכז מארקס - JCH, ניו יורק. היא מייסדת ומנהלת של יוזמת "שאגת אריה", בית ספר מקוון לתלמידים ישראלים באזורי עימות.

שער עם ואמתחתו

הפוך בה והפוך בה – הקניין הרוחני של כלל-ישראל, ירושתנו ומורשתנו

הרב סקוט בולטון

יש כוח מיוחד, כמעט ניצוץ של בריאה, עת אנו נתקלים לראשונה בטקסט יהודי קלאסי. או כאשר אנו חוזרים בפעם המאה למקור אהוב מספריית עמנו העצומה. התלמוד מלמד "ותלמוד תורה כנגד כולם" (פאה א', א') - תוך הצבת העיסוק האינטלקטואלי בליבת החיים היהודיים. השימוש שלנו ב"תורה" נרחב; אנו רואים את הטקסטים של עמנו ואת החפצים המשקפים את חוכמתנו ואת תרבויותינו ככלי קודש שאנו יכולים למלא ואשר יכולים למלא אותנו. בכך הם גם מאגר זיכרונות משותף וצומח. האוצר האינטלקטואלי של העם היהודי כולל את החוכמה שנאספה במשך אלפי שנים. היא שוכנת כעת בספרייה הלאומית החדשה של ישראל, במחסנים דיגיטליים עצומים ובמדפים האינטימיים של בתים וספריות יהודיות ברחבי העולם. בעברית המקורית, מקורות אלה מחברים אותנו ללב הפואטי ולנשמה החיה של מסורתנו - שפתנו הייחודית להרהור, לגילוי ולהדהוד רגשי.

כפי שכתב אברהם יהושע השל, "איננו לומדים רק כדי לדעת; אנו לומדים כדי לירוא, כדי להבין את גדולתה, כוחה ומשמעותה של המילה" (אלוהים מחפש את האדם, עמ' 357). באמצעות לימוד שירה, קוד ודיון תלמודי, הטקסטים שלנו הופכים לבבואת המחשבה ולקריאות לפעולה. דבר זה הופך אותנו להוגים חדים יותר ולמדריכים חינוכיים חכמים יותר.

הרבנים ואבותינו הותירו לנו לא רק תורות, אלא גם שיטות הוראה: חלונות כיצד להתעמק בתורה, לחקור את הרבדים הרבים של אוצרותינו האינטלקטואליים ולתרגם תובנות לעשייה בכיתה. במעורבות בסיפורים, בחוקים ובפרשנויות, אנו חושפים את האנושיות היהודית המשותפת שלנו, וגדלים למחנכים טובים יותר, המחברים את תלמידינו עם כלל ישראל.

פרנץ רוזנצוויג באמירתו הידועה כי חייו "הובאו אל הטקסט והטקסט אל חייו", מזכיר לנו להיפתח ולהביא את עצמנו אל תוך הלימוד הקדוש, בכל פעם מחדש. "הַפֶּךְ בָּהּ וְהַפֶּךְ בָּהּ, דְּכָלָא בָּהּ; וְבָהּ תִּחְיֶה,"

וְסִיב וְבָלָה בָּהּ, וּמָנָה לָא תִּזְוַע, שְׁאִין לָךְ מְדָה טוֹבָה הִימָנָה." (פרקי אבות, ה', כ"ב). ואמנם, בין אם אנו פוגשים טקסט בפעם הראשונה, ובין אם בפעם המאה, הקניין הרוחני של העם היהודי הוא מעיין - מחייה את תודעתנו, מזין את נשמותינו ומחבר אותנו, בכל פינה בעולם, לעצמנו, למשפחתנו ולכלל ישראל.

כותב המאמר: הרב סקוט בולטון, כיהן כמנהל בית ספר וכיום ראש קהילת "אור זרוע" בניו יורק סיטי.

עם ואמתחתו: אוריינות יהודית וחוסן

שרון מורן

המילה "אמתחת" המוכרת לנו מסיפורי יוסף, אינה רק שק פשוט או כלי קיבול. כי באמתחת זו, מונחים חפצי חיים: מזון ושתייה לצד זכרון, זהות ומשמעות.

אחת השאלות הראשונות שאני שואלת את התלמידים בצאתנו יחד למסע הלמידה היא מה מחבר בינינו לבין יהודי העולם. התשובות הנפוצות הן שההיסטוריה משותפת כי כולנו יצאנו ממצרים, כולנו עמדנו במעמד הר סיני, ספר הספרים, פרשת השבוע, לוח השנה העברי, השפה העברית, מדינת ישראל שהיא לב העם היהודי וכמובן תחושת האכפתיות וההתעניינות. שאלה נוספת היא מה לדעתם נושא עימו כל יהודי באמתחתו. בדרך כלל הדימוי הציורי הראשוני שעולה הוא של דמות פוסעת במדבר, תרמיל גדול על גבה.

כשהתלמידים חוקרים יחד מה יש בתרמיל, הם מבינים שהתרמיל אינו תיק רגיל עשוי בד או עור, אוסף של פסוקים ופיוטים, סיפורים ושירים, מדרשים ותפילות, דמעות וצער, זכרון ותקווה וכל דור מוסיף עוד ניגון, עוד שכבה, עוד קול ועוד צבע. לכל אחד מאיתנו תפקיד ומשמעות בתוך סיפור עתיק יומין.

הצעד הראשון לאוריינות יהודית מחייב היכרות עם אוצרות הרוח וחשיפה לארון הספרים היהודי. אולם אין מדובר רק בידיעת טקסטים או בשינון פסוקים, אלא ביכולת לפגוש את עצמנו דרכם. לדעת להכיר את הרבדים העמוקים, להפוך בהם, לשאול, להתפלא ולשוב כל הזמן אל המקורות כעוגן יציב ובטוח.

כל קריאה מחודשת מגלה אוצר בלום, מעוררת פליאה, תובנה שלא נראתה קודם, רעיון מואר באור אחר, מילה שנכנסת ללב. במילותיה של לאה גולדברג:

[...]

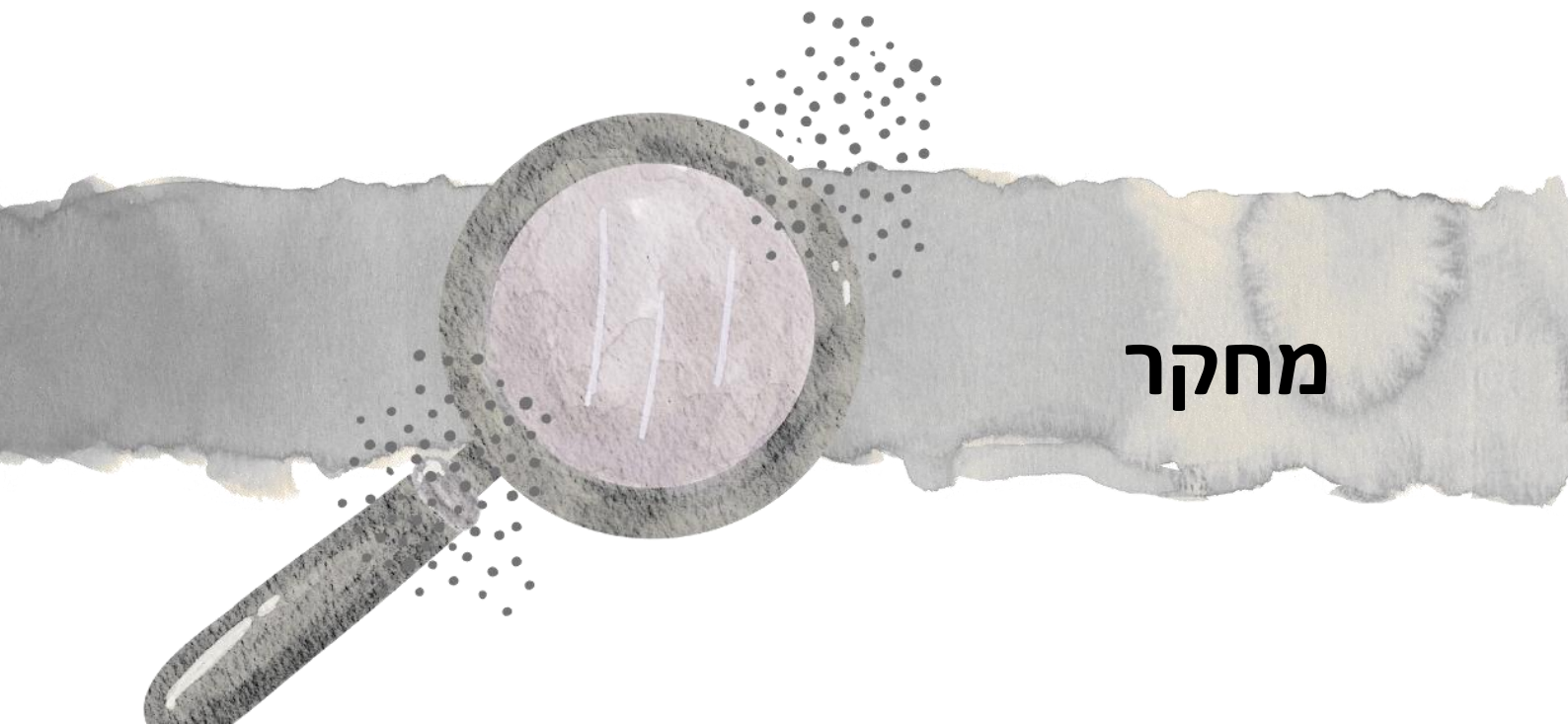
לִמַּד אֶת שְׁפֹתַי בְּרָכָה וְשִׁיר הַלֵּל
בְּהִתְחַדֵּשׁ זְמַנְךָ עִם בֶּקֶר וְעַם לֵיל,
לְבַל יִהְיֶה יוֹמֵי הַיּוֹם כְּתִמּוֹל שֶׁלִּשׁוֹם,
לְבַל יִהְיֶה עָלֵי יוֹמֵי הָרָגֶל.

כשאני עם תלמידיי, אני מבינה שהמתנה הגדולה ביותר שאני יכולה להעניק להם היא החשיפה לארון הספרים היהודי והאוצרות הגלומים בו. שם קורה הקסם - לאחר שמבינים את הטקסטים, השירים, האגדות, הפסוקים והפתגמים, מועצמת תחושה של שייכות, הזדהות ואחריות. כך נוצרת קרקע פוריה לביורור שאלות של זהות. ברגע שתלמיד מבין שהוא חלק מסיפור גדול, חוליה בשרשרת ארוכה ומפוארת ומתבונן בהקשר היסטורי רחב בתמונת העם היהודי, הוא מבין את החשיבות של מדינת ישראל כמדינת היהודים, את השליחות שיש לו. מבין שהוא כאן לא משנת תש"ח, לא בזכות

החלטת או"ם ולא בעקבות פרק אפל וטראגי בתולדות עמנו, אלא מבין שהסיפור שלנו התחיל אלפי שנים אחורה וכעת נכתב הפרק שלו. כשתלמיד יודע מהיכן הוא בא, הוא יבקש לדעת גם לאן הוא הולך. "דַע מַאֲיֵן בָּאתָ, וּלֵאן אֶתָּה הוֹלֵךְ וּלְפָנַי מִי אֶתָּה עֲתִיד לֵהָיוֹת דִּין וְחֶשְׁבוֹן" (משנה אבות).

בעולם של מציאות משתנה, החוסן שלנו כעם נשען על אוצרות הרוח. הם המגדלור והמצפן והם אלה שמעניקים לנו עוגן מול שינויי הזמן ותהפוכותיו. חוסן אמיתי אינו נמדד רק בכוח צבאי וביכולות טכנולוגיות. הוא נמדד ביכולתנו להרגיש שייכות גם ממרחק אלפי קילומטר וגם בלי להכיר כמעט, למצוא חיבורים ולהבין מה רב המשותף לנו. אמתחתנו המפוארת היא אישית וקולקטיבית, היא חוצה יבשות וגבולות. כל קהילה יהודית מוסיפה את הייחודיות שלה. "כיתת ניצנים" שאני מובילה, היא כיתה יהודית משותפת לתלמידים מישראל ומרחבי העולם. הילדים מכירים זה את זה, שואלים שאלות, שרים, משחקים ותוך כדי השיתופים וכמילותיה של המשוררת זלדה מבינים כל אחד ואחת כמה שלומנו קשור בחוט אל שלומם. בחנוכה האחרון הרגשנו שהנרות שהדליקו גאיה מברלין, רני ומעיין מקולומביה ונויה ואיתי מישראל הפיצו אור גדול למרחקים. כשאנו שרים יחד את "אדון עולם", הלחן אמנם מעט שונה, אך כוונת הלב זהה לחלוטין. הסיפורים האישיים שנחשפו ב"כיתת ניצנים", העמיקו את ההבנה שאנחנו שייכים לאותו סיפור עתיק, לא משנה היכן אנחנו נמצאים פיסית ולא משנה הבית בו גדלנו והתרבות אותה ספגנו. הידיעה שיש לנו אחים ואחיות בעולם שנשענים על העוגנים המשותפים, ששרים אותם שירים, גם אם בסגנון אחר, מוסיפה לחוסן נדבך עשיר בצלילים. "עם ואמתחתו" איננו רק כותרת או רעיון, אלא מציאות חיה ונושמת. כל יהודי, מורה או תלמיד, כל קהילה בארץ ובתפוצות, מעשירים כבר אלפי שנים את האמתחת המשותפת: שורה משיר, פרשנות לפסוק, סיפור משפחתי, חוויה אישית, זכרון ורוח. כשנושאים יחד את האמתחת הזו היא לעולם איננה עול. היא מעניקה לנו כעם חוסן, יציבות ותקווה ומחברת את החוטים לרקמה איתנה.

כותבת המאמר: שרון מורן, מחנכת, מרכזת שכבה ומדריכה פדגוגית באגף לחינוך יהודי בתפוצות.

מעשה רוקם:

הצעה לדיון בלימודי העם היהודי

נגה כוכבי

ניעש מסך לפתח האקל תכלת נארגון
ותולעת שני ניש מן שר מעשה רקם
(פרשת ויקהל)

הרקע הרעיוני

הביטוי "מעשה רוקם" שנלווה להקמת אוהל מועד, יפה לתיאור עם ישראל. שכן, גם לו מחיצות שנעות עם כל רוח, גם לו יריעה כפולת פנים: מהומת קשרים וחוטאים נפתלים בצד הפנימי של היריעה, יוצרים את התמונה האחת בצדה החיצוני. משל זה עולה בקנה אחד עם ההבדלה ועם השניות, אשר נמנים על בנייני-האב של הקיום היהודי. פתיחה כזאת של המאמר, מעלה על נס את מקורות הלימוד היהודי ומזהירה מפני הסתפקות בנוסחאות אוניברסליות לצורך למידה של הוויה יחידאית. מכאן, שהצגת היהדות כציביליזציה, חוטאת למהותה ומשטיחה את הדיון. ראשית, מפני שהיהדות נמתחת בין מספר ציביליזציות. ושנית, משום שהמושג עונה לפרמטרים שנקבעו בדיסציפלינריות מערבית. את המגבלה הזאת נימק הסוציולוג שמואל נוח אייזנשטדט, כרצון ללמוד את ייחודיות ההוויה היהודית באמצעות "השוואה בין ציביליזציות מאריכות ימים אחרות" (Eisenstadt, 1992, p.5). אייזנשטדט, שלום סולומון ואלד וחוקרים נוספים, מודעים למגבלה, אך אינם מציבים אלטרנטיבה. במקרה של אייזנשטדט, מטעמים מתודיים. במקרה של ואלד, בנימוק תועלתני לפיו הדבר מיטיב עם עיצוב המדיניות של יחסי חוץ של ישראל (ואלד, 2005). העמידה על "היהדות כמציאות" טובה יותר. שכן, היא תבטיח שאל היסוד התרבותי יצטרף יסוד ההבדלה, על הגדרות, החיכוכים, הקרעים וההשלמות הכרוכים בו. אחרי הכל, למעברי הגבול הרב-כיווניים בין "החצרות" היהודיות ועם העולם הלא יהודי, יש השפעה מכרעת על אופיו של העם, על ביצועיו ועל שלומו. יתרה מכך, סביב יסוד ההבדלה מתחוויר, כי היציבות של הזהות היהודית, בישראל ומחוצה לה, נקבעת על פי הזיקה של היהודים לקניינם הרוחני במובן הרחב ביותר. "אין אומתנו אומה אלא בתורתיה" (רס"ג, 933) כולל גם את הדידקטיקה היהודית שעוסקת, בין היתר, בהנמקה לוגית. מחקרים שבים ומוכיחים כי הכללת חשיבה אנלוגית בתהליכי למידה, טובה להתקדמות שכלית (קית' ג'יי הוליאוק, 2025). הדבר משתלב יפה עם תרגול היקשים ומסקנות הטבעי כל כך לדידקטיקה היהודית. וכן, עם למידה יהודית בכלל, אשר הודות לריבוי קשריה, היא מעודדת חשיבה אנלוגית מורכבת. במהלך הזה של שיפור האינטליגנציה לצד המוסר, מוצעת עדשה לבחינה מחודשת של לימודי העם היהודי. מחשבות אלה קיבלו משנה תוקף על רקע ההתנגשויות בחברה הישראלית, בימים שהובילו ב-2023 לפרעות של ה-7 באוקטובר ובמלחמה אחר כך. עם זאת יודגש, כי התביעה

לדיון מעודכן בלימודי העם היהודי, אינה עדות לטראומה עכשווית, כי אם תולדה של ניסיון חינוכי ממושך בנושא.

גילוי נאות

מאמר זה הוא פרי ניסיוני ארוך השנים במרחב החינוכי של ישראל-תפוצות. אין לראות בו מופת לכתיבה האקדמית המקובלת ולא היענות לקו המוביל את שדה המחקר בנושא הנדון. יתר על כן, אל כתיבתו אני מגיעה עם השקפה מוצקה הכוללת מספר הבנות:

1. הדפוסים החוזרים בעולם היהודי רלוונטיים כתמיד.
2. גם ציבור יהודי קטן יכול להוליד שיעור גדול.
3. רמת האוריינות היהודית של העוסקים בנושאי עמיות יהודית וכלל-ישראל, משפיעה על איכות פועלם ועל מידת התמדתם בכך.
4. אסכולת העמיות היהודית (כוכבי, 2020) נתונה לפוליטיזציה מתמשכת.
5. המכנה המשותף לרוב המורים המתעניינים בעולם היהודי כולל עיסוק בערכים יהודיים. אולם, לעתים קרובות הם מוותרים על ערך הלימוד היהודי ומתפשרים על פעילויות אנקדוטליות מקדמות סולידריות. הבנות אלה מוצאות הד גם בממצאים שיוצגו להלן, נתונים שנאספו מסילבוסים, ממאמרים ומפרסומים מקצועיים. נתונים נוספים, בעלי צביון אותנטי, חולצו מתוך מספר רב של שיחות חינוכיות. השיחות שהתקיימו לאורך מספר שנים, נועדו במקורן לבירור שיקולי דעת הפדגוגיים על לימודי העם היהודי ולבחינת האופן בו נתפס המושג עמיות יהודית בשדה החינוכי. אלא שעם הצטברות החומרים, הבשילה ההחלטה להניח יסודות לדיון שאינו מפרק את המשולש של חינוך, השכלה וחברה.

נקודות תורפה

א. עניין של פרספקטיבה

בשנת 1933, היה עסוק הרב מרדכי קפלן בהשלמת ספרו שיהיה לימים לבסיס המניפסט של רעיון העמיות: היהדות כציביליזציה - לקראת בניה מחדש של החיים היהודים-אמריקאים (Kaplan, 1934). ההגינות מחייבת לשפוט את הספר על פי קהל היעד שעמד לנגד עיני מחברו, ובפריזמה המוגבלת הזאת יש לראותו. קצת לפני פרסום המהדורה הראשונה של קפלן ובעקבות עליית הנאצים בגרמניה לשלטון, התפרסם בעיתון "הארץ", חיבור צנוע לאין שיעור. למרות שמדובר היה בלא יותר ממסה, הוצגה בה בתמציתיות רבה פרספקטיבה רחבה משל קפלן. המחבר, זלמן אפשטיין, סופר עברי וציוני, יוצא רוסיה הלבנה ובן תנועת ההשכלה, שלט היטב בדקויות הלשון העברית: "עם ישראל – זו הוויית האומה בכל היקפה ההיסטורי בעבר ובהווה ובעתיד גם יחד. כלל-ישראל – זהו הדור החי על כל צרכי השעה שלו, על כל תביעות הקיום האנושי במהלך ההווה שלו בצורף התביעות של היהדות, כמו שהן

מתבטאות בחיי יום-יום" (אפשטיין, תרצ"ד). צדק המחבר שהראה כי המושגים כלל-ישראלי ועם-ישראלי, אינם חופפים. אמנם, כלל-ישראלי, כמוהו כעם ישראל, משקף את הציבוריות היהודית המקיפה ביותר, אולם גם את סייגיה. ה"כלל" הוא דו-משמעי, "כולם", בתנאי שיעמדו בכללים. בדומה לרעיונות יהודיים מרכזיים, גם כאן נמצאת השְׁנִיּוּת והבנתה מחייבת ידע במסורת ישראל, במקורותיה ובנסיבות התעצבותה. אפשרטין היה פעיל ציוני עוד טרם עלה ארצה, אלא שבשונה ממנהיגים ציונים קלאסיים, נמנע מ"שלילת הגלות". לדידו, עם-ישראל בארצו ומחוצה לה, חד המה: "אותו המצפון התרבותי האנושי, המחויב לעזור לעם ישראל, כי יבנה את ביתו הלאומי על אדמת ארץ אבותיו, הוא גם מחויב ליתן את האפשרות לכלל-ישראל להתקיים בתנאים הגונים של חיים אזרחיים בכל תפוצותיהם, באשר הם שם" (שם). דבריו הסדורים היטב, עולים בקנה אחד עם השקפה עולמית-יהודית שתובעת אסכולת העמיות, אותה לא הכיר. ברם, בשונה ממנה, הצעתו אינה קוראת לסינתזה בין תרבות יהודית ללא יהודית. הוא הציג פתיחות בנוגע לחיים יהודיים בתפוצות, אך לא נתפס לאשליות מן הסוג הקוסמופוליטי: "החל מאחרית המאה הי"ח הורגלנו להשליך ייבנו על הפרוגרס העולמי, כי בצלו נמצא לנו מחסה גם בגולה, ואם גם חיינו כעם לא יהיו שלמים ומתוקנים כל צרכם. והנה פתאום הפתעה חשובה כזו, דווקא באחת המדינות היותר תרבותיות שבעולם [גרמניה]. כאילו שבו ימי הביניים בכל חשכם ומוראיהם" (שם). בדומה לתפיסת העמיות האמריקאית (במוצאה גרמנית) שיובאה לישראל, גם תפיסת כלל-ישראל, שהתעצבה בארץ ישראל ובכל זירות העולם היהודי לדורותיו, מותנית בקשרים פנים יהודיים ובבסיס אורייני משותף. אלא שאצל הדוגלים בעמיות בלבד של "ציביליזציה", אשר במקורה מותאמת לשפת מדעי-החברה, מתקדש המבט האוניברסליסטי. ואילו בחוויית כלל-ישראל, אשר מתואמת עם שפת המורשת ואוריינות יהודית, נחגגת העממיות האינטואיטיבית. על החיוניות של האוריינות היהודית למימוש כלל-ישראלי והנפת דגלה העברי, כתב הרב משה כלפון הכהן באסופת הלכות ומנהגים בג'רבה: "בכלל זה גם כן ראוי לקבוע עת ללמוד בו הנערים שפת קדשנו. כי מלבד שהוא תועלת כללית לכל ישראל בכלל ולנער עצמו בפרט, אשר יהיה מאוגד וקשור עם כל ישראל בכל מקום ומקום, ובפרט עם תושבי ארצנו אשר שפתנו הקדושה שם שפה קבועה בארץ גם מצד המלכות" (כלפון הכהן, 1941). אין לפרש מובאה זו כאילו אוריינות יהודית תיכון רק על המקורות התורניים ועל הלשון העברית. אלא שהתעלמות מתפקידיהם המכריעים בעיצוב הזהותי של כלל-ישראל, עלולה להוביל להצטמצמות מטעה כגון זו העולה ממאמרו של ההיסטוריון יוסף גורני (גורני, 2002, עמ' 1). בחירתו לדון בנושא בשני כיוונים בלבד, הפוליטי וההיסטוריוגרפי, התעלמותו מהשפעת המפגש הדרמטי של מזרח ומערב ובחירתו בתקופת זמן אחת, גוררות התבוננות בלתי מספקת על הרעיון של כלל-ישראל. טענתו היתה שנקודת ההתחלה לבחינת השימוש במושג כלל-ישראל, צריכה להיות המהפכה הצרפתית, מפני שאז החל תהליך שינוי "בעל אופי דיאלקטי" במקביל לעליית "שאלת הגדרתה של הישות היהודית הקולקטיבית" (שם). טענה זו, מחמיצה עובדה חשובה. התפתחות התודעה העצמית של עם ישראל

מתוך התגוששות של כוחות מנוגדים, המסומלת בפרשת תולדות כ"שני גויים בבטנך", החלה הרבה לפני המאה ה-18. המהפכה המונותיאיסטית של תקופת המקרא, הדינמיקה המורכבת של שבטי ישראל, המשא ומתן של המדינה החשמונאית עם התרבות ההלנית ויהדות-החיץ בין נוצרים לבין מוסלמים, הן מקצת הדוגמאות לכך. התרחשויות אלה ואחרות, נוכחות בחכמת הסתירות אשר גודשת את ארון הספרים היהודי והן חלק בלתי נפרד מתיעוד השקלא וטריא של זיכרון העם. כבאלה, הן מניעות את הגלגל העתיק והמתחדש של שאיפות העם למנוחה עצמאית בנחלתו, את התגבשותו ואת התפזרותו, וחוזר חלילה.

ב. היעדר משנה סדורה

תכניות הלימוד האקדמיות שעניינן עמיות יהודית, מתאפיינות בשאיפות חברתיות-פוליטיות ובחוסר יציבות. השימוש שנעשה, בעיקר מחוץ לאקדמיה, במושגים "מתודולוגיה של עמיות" ו-"פדגוגיה של עמיות", עלול להטעות. שכן בפועל, לא מדובר בשיטה לכידה של לימודי העם היהודי ולא בדרכים לשיפור שכלי. היעדר קווים מנחים בנושא, ניכר גם במערכת החינוך הישראלית אשר מהווה אכסניה להתנסויות מעין אלה, במיוחד מסוף שנות ה-90 ואילך. זהות השותפים למעשה החינוכי תחת הכותרת "עמיות", כמו גם אופי הפעילויות והפרויקטים הלימודיים בקשרי ישראל-תפוצות, חושפים במערכת החינוך הממלכתית שני מוקדים. האחד הוא "יהדות כתרבות" והשני הוא מעמדה הבכיר של מדינת ישראל ביחס ליהדות העולם. עדויות להתנסות בפרקטיקות-עמיות משתקפות ביחידות לימוד ייעודיות שהופקו בשנים האחרונות בתחום הדעת תרבות יהודית-ישראלית ובאגף לקשרי חוץ של משרד החינוך. וכן, בטיפוח יחסים חינוכיים בין ישראל לתפוצות בשיתוף ארגונים שונים, באמצעות יוזמות מקומיות, בין אם מוניציפליות, ובין אם בית-ספריות ואישיות. לעתים קרובות ולאורך שנים, התרחשו פעולות העמיות במסגרת "רשת בתי-ספר תאומים", מול רכזי-חינוך של הסוכנות היהודית ובהסתמך על רצון טוב של מורה בבית הספר. עד סוף העשור השני של שנות האלפיים, התאפיין הפרופיל השכיח של קשרי התאומות, בשיתוף המורה לאנגלית, בהתמקדות בצפון אמריקה ובמפגשים שהתבטאו, בדרך כלל, בהחלפת ברכות לפתיחת שנה, בהדלקת נרות חנוכה בשיחת וידאו ובחשיפת תוצרים שהוכנו בשני הצדדים סביב נושא נבחר. האירועים הסינכרוניים והפעילות הא-סינכרונית, נתפסו כ"העשרה" או כתוכנית ספח. לרוב, הם לא הבשילו לכדי עיסוק מעמיק משותף בנושאי מורשת, ציונות וחברה, ולא ללמידה שיתופית בתחומים אוניברסליים כגון מדע, טכנולוגיה וכד'. במהלך הבירור של המתקיים בשדה, נסקרו מספר מהלכי הערכה ומדידה שהתבססו על משוברים ושאלונים של ארגונים בלתי ממשלתיים. בתוך כך, נחשפה נטייה לאסוף נתונים בעלי חשיבות משנית, כגון "כמה פעמים נפגשתם?", "אילו כלים לקחת" ו"באיזו מידה חשת ש...". ראוי לציין שביצועי הבנה שנדרשו על ידי מורים, יכולים היו להיות רכיב מהותי ומועיל במהלך של הערכה ומדידה. אולם הביטוי לכך בדוחות ההערכה היה ברוב המקרים, קלוש. פרסומים של ביצועי ההבנה

(בחברות של שותפויות, בסרטונים וכו'), יש בשפע. אלא שייעודם היה בתחום השיווק ושימור המוטיבציה, ולא לצרכי ניתוח של תהליכי הוראה-למידה. בשנים האחרונות, במיוחד מ-2017/2018 (עם הפנים לשנתה ה-70 של מדינת ישראל), הולכים ומסתמנים במערכת החינוך, יותר ויותר ניסיונות למזג את תפיסת העמיות גם בהיבט העיוני ובסדר היום הפדגוגי-דידקטי. אחת הדוגמאות לכך היא כתיבת עבודות חקר באמצעות קשרים עם עמיתים מעבר לים. דוגמא נרחבת יותר, היא צמיחת הפיתוח המקצועי של צוותים חינוכיים בנושא עמיות. מגמה זו מובלת בחלקה על ידי כוחות פנימיים כגון מפקחים, רפרנטים ומדריכים פדגוגיים. ובחלקה, על ידי ארגונים חיצוניים, כגון פדרציות יהודיות בצפון אמריקה, הסוכנות היהודית, מכונים ליהדות מתקדמת ועוד. בדומה לאקדמיה, גם במסגרות החינוך הפורמליות בישראל, חסרה השיחה המלומדת על האיכויות הגלומות בדידקטיקה יהודית חוצת-יבשות מעבר ל"שייכות" ול"מחויבות". לחסר זה יש מספר סיבות. סיבה ראשונה היא הסתפקות בתודעת-עם אינטואיטיבית בעלת שורשים מסורתיים, בין אם חלשים ובין אם איתנים. סיבה שניה נעוצה בחשש המקנן במערכת החינוך הממלכתית, מפני עימות עם הורים מתנגדי "הדתה". אמנם יהדות אינה רק דת ונכון לומר שכאשר הורים מתנגדים עומדים מקרוב על אופי הקשרים עם התפוצות, חרדת ההדתה מתפוגגת. אלא שעובדות אלה אינן מבטלות את הרתיעה מפני מהומת הורים בבית הספר או את האימוץ האפולוגטי והמצמצם של "יהדות כתרבות". סיבה שלישית היא הקביעות של חוויית סיר-לחץ בכל המערכות הפורמליות של ישראל ומערכת החינוך בתוכן. ואמנם, לנוכח סוגיות ביטחוניות-כלכליות-חברתיות-פוליטיות כבדות משקל, אפשר להבין מדוע עיון מעמיק בנושאי העולם היהודי, מצטייר כמותרות. זוהי החמצה כמובן. שכן, בפזרתו הרעיונית הנרחבת, נכללים בו מנעד רחב של נקודות מבט, שפע של מערכות מושגים וכלי מחקר תומכי הזדמנויות ופריצות דרך.

היחס של בתי ספר בישראל ללימודי עמיות יהודית

א. ראשית עיצוב התודעה בישראל

השלבים הראשונים להנחלה של רעיון "עמיות יהודית" בישראל, התרחשו בשנות השמונים והתשעים של המאה ה-20. הדבר נעשה, בין היתר, תחת הרושם של "ברית גורל וברית יעוד" של סולוביצ'יק, ו"בבל וירושלים" של ראבידוביץ. הראשון ניווט בין קומת ההכרח לבין קומת הבחירה הגבוהה ממנה והשני, הדגיש את עקרון ההדדיות של ישראל והתפוצות. שניהם גם יחד, הונגשו באופן שטחי למחנכים המעטים שזכו למפגשים עם עמיתים תפוצות. הקו הרדוד בהכשרת התודעה, ניכר גם בבחירת חומרים מקומיים ובאופן הטיפול בהם. חיזוק רעיוני רווח היה למשל השיר "היהודים" של יהודה עמיחי, משורר פופולרי בקרב פעילי עמיות. משנות התשעים ואילך, הלכה והואצה ההתמסרות של אסכולת ה-Jewish peoplehood לפוליטיקת-זהויות. לכן, אך אירוני הדבר, כי דווקא שיר זה שמכוון ל"את לא מכירה אותי ואני לא מכיר אותך, אבל אנחנו העם היהודי", מתנאה

בסמל מגביל כמו "הנכדה היפה זהובת השיער". מעגלי הלימוד שעוררו עניין ראשון של מחנכים ביהדות העולמית, לא התרחשו מעצמם. המעורבות של אנשי רוח, ארגונים על-ממלכתיים וגורמים פילנתרופיים, היתה מכרעת בעיצוב צביון הגישה של משרד החינוך לנושאי עמיות וליהדות פלורליסטית. במעורבות זו, שהטביעה את חותמה על הכשרות המורים בתחום העמיות, התחזקה התפיסה הממלכתית הרווחת של "יהדות כתרבות" ו"יהדות הומניסטית" (כמוצגת למשל אצל שביד, 2000; בונדי, 2017; Heschel, 1955), עם הבלחות של "הזרמים היהודים" ומעמדם מול הכותל המערבי. תקצר היריעה מאיזכור כל הארגונים בישראל שעסקו בזאת בתוך מערכת החינוך הממלכתית. ביניהם, מט"ח (המרכז לטכנולוגיה חינוכית), מכון הרטמן, "תל"י" (תגבור לימודי יהדות), התנועה ליהדות חברתית "בינ"ה", בית הספר ללימודי העם היהודי במוזיאון בית התפוצות (היום "אנו") ואחרים. כל עוד היתה הכשרת המורים מסורה כמעט לחלוטין בידי גורמים שאינם עובדי משרד החינוך, מדובר היה בהתאמה לאסטרטגיה חיצונית. המורים נתפסו כמופעלים או כסוכני שינוי, ולא כמובילים, מפגשיהם עם עמיתים מעבר לים הונחו על ידי גופים חיצוניים והציפייה היתה לזיהוי של תכנית קשר בתור "קהילה". התנסחות טיפוסית לזאת, מודגמת במכללת אורנים: "לאורך כל הדרך גישתו של אורן הייתה לראות במחנכים ובמורים סוכנים עיקריים בהצלחת השינוי הבית ספרי. לכן האגף לעם היהודי – אורן ליווה מקרוב את עבודת הצוותים החינוכיים. האגף הקים קהילות לומדות, ניהל שיחות ועידה בין מורים מבתי הספר השותפים, וארגן והנחה ביקורים בארץ ובחו"ל למובילי התוכניות" (מיטלברג ובל-קליגלר, 2017, עמ' 400). הפעילות הרחבה ביותר של שותפויות ו"תאומיות" במערכת החינוך הממלכתית, היתה בידי ארגונים על-ממלכתיים ובראשם הסוכנות היהודית. במסגרתה, היו מורי ישראל, על-פי-רוב, שחקני המשנה הנגררים פניהם. פעילות הסוכנות בבתי הספר, ולא פחות מכך, הצטמצמותה, סייעו במישרין ובעקיפין, בהכשרת הקרקע לשינוי. אמנם, החזון להבניה של קהילת למידה שנשענת על מוטיבציה חיצונית, לא עמד במבחן המציאות. וממילא חירות המחשבה ועצמאות המורה לא נמנו על מטרותיהם המרכזיות של המפעילים החיצוניים. עם זאת, הקו הפרו-אקטיבי החיצוני, גם אם דוגמטי ולעתים אף מניפולטיבי, היה חיוני להתנעת התהליך במערכת החינוך.

ב. משא ומתן של השקפות

את מערכת החינוך הישראלית, על איכויותיה ועל קשייה, יש לראות כבבואה של החברה הישראלית. ככל מערכת ציבורית גדולה ומורכבת, אף היא מתארגנת סביב מדורים פנימיים וחיצוניים. במקרה זה, עובדי הוראה, אנשי מטה ואדמיניסטרטורים בפנים, פוליטיקאים ונציגי החברה האזרחית מבחוץ. בנקודות ההשקה והחיכוך של מדורים אלה, נקבעים גבולותיה של הפעילות החינוכית-ממלכתית בישראל. עובדה זו, כמו גם המאפיינים התרבותיים של החברה הישראלית, מסבירים תופעה מרתקת: המדיניות החינוכית בארץ, מתבססת לאורך שנותיה, על אקלקטיות רעיונית ועל ביצוע שיש

בו לא מעט עדויות לאימפרוביזציה. אף על פי שמדובר במציאות לא קלה, הדברים הללו אינם נאמרים לגנאי. אדרבא, מערכת החינוך הישראלית עשירה ביוזמות, בהשקפות-עולם ובגורמי-השפעה חברתיים, פוליטיים ואינטלקטואליים. יתרה מכך, חרף הקשיים שאין להקל בהם ראש, מחלצים האילוצים מן העמלים בבתי הספר הישראלים ובמערכות התמיכה המקצועית שלהם, דרכי ניווט יצירתיות ושפע של יוזמות. באופן טבעי, אירועי המשא-ומתן של המדיניות התוססת עם הביצוע המגוון, מייצרים אי-שקט. לכן, לא רק החברה הישראלית משתקפת במערכת החינוך, אלא גם הפרדוקס היהודי הנצחי: דווקא המתח הזה שומר על ערנות, מעודד חשיבה יצירתית ומוליד התחדשות. לריקוד הזה של מדיניות וביצוע, יש תפקיד הרה-משמעות גם באימוץ הדרגתי של תפיסת עמיות יהודית בבתי הספר הממלכתיים בישראל לאורך שנות האלפיים. על רקע דעיכתה ההדרגתית של "רשת בתי ספר תאומים" בניהול חיצוני, כמו גם הרחבת האוטונומיה של בתי-הספר, נסללה הדרך ל"מנהיגות עמיות" של מורים, מנהלים ומפקחים. במעבר הזה לכוחות פנימיים, גם אם באופן חלקי, נפתח חלון למחשבה רעננה ולהשתנות של קווי היסוד המנחים. באופן מיוחד אפשר לראות זאת בפיתוח המקצועי משנת 2017 ואילך, תנופה שלא פסקה גם בימי מגפת הקורונה ואפילו התחזקה בה. בין היתר הודות להתרגלות ללמידה מבוססת טכנולוגיה. עם זאת, חשוב להדגיש כי הסוכנות היהודית לא יצאה מן התמונה והיא עדיין פועלת בתוך מערכת החינוך בנושא זה באוריינטציה אמריקאית. סקירת ההכשרות של משרד החינוך מלמדת כי משלהי העשור השני של המאה ה-21 יש עליה במספר ההשתלמויות וימי העיון שמתחייבים ל"עמיות יהודית". בצד הגישה האמריקאית, הולכת ומתפתחת בהשתלמויות אלה, דרך אשר מיישבת בין עמדות פורגריסיביות לבין עמדות שמרניות, על בסיס טיפולוגיית העם והעולם, העם וארצו, העם ואמתחתו. השגרה בהקשר של ישראל-תפוצות בחינוך הממלכתי, נמצאת בשני מוקדים. הראשון הוא אגף [בכיר] לקשרי חוץ, ובתוכו, מטה חפציב"ה והאגף לחינוך יהודי בתפוצות. השני הוא תחום הדעת תרבות יהודית-ישראלית. בשני המוקדים מתקיימים הן פיתוח נרחב של מהלכי הוראה-למידה, והן קשרים עם עמיתים מעבר לים. בראשון, באופן ממוסד ועקבי, בין היתר, באמצעות עשרות מורים שליחים בתפוצות מטעם משרד החינוך הישראלי. בשני קיים עידוד להתנסות ביחידות לימוד המוקצות לכך. וכן, ניכרת התלהבות רבה ביחס לקשרים חוצי היבשות, אף כי ברובם הם לא מאריכים ימים. חרף התכנסות שני המוקדים לאותה מערכת ממלכתית, צביונם שונה. באגף לקשרי חוץ, מובילה הגישה שמבקשת להרחיב את היריעה עם השקפות שונות, ואילו תחום הדעת תרבות יהודית-ישראלית, עדיין נוטה יותר לגישת העמיות האמריקאית. כמו כן, בעוד שבראשון, מפתחים את תפיסת עמית-חינוך בקבוצות של משתתפים ממדינות שונות (קהילות למידה גלובליות, צומחות ושיתופיות), בבתי הספר הישראלים אשר עוסקים בנושא, בעיקר באמצעות תרבות יהודית-ישראלית, עדיין רווחת הציפיה ל"בתי ספר תאומים".

חשיפת מטרות בלימודי עמיות יהודית

חילוף המטרות של לימודי עמיות יהודית, נועד לקדם הבנה של המתקיים בשטח והוא נשען על שלוש בדיקות: ספרות מקצועית, עמדות של אנשי חינוך בישראל ובתפוצות וסילבוסים של "קורסי-עמיות".

א. ספרות מקצועית

בעוד שמאגר חומרי-הלימוד בנושא עמיות יהודית, הולך וגדל בהתמדה, הגיבוי האקדמי לכך, דל למדי. פרסומים בנושא לא חסרים ובמיוחד בשפה האנגלית. אלא שנקודת המוצא של הרוב המכריע, הוא חינוך לעמיות ולא לימודי עמיות, והמטרות שהוצגו בחיבוריהם, נוסחו בהתאם.

פרסומים חלוציים מחוץ למשרד החינוך

בין חלוצי התחום בישראל בולטים שלושה: המתווה של נעמה צבר בן-יהושע, גדעון שמעוני ונורית חמו (2009), העבודה של שלומי רביד וורדה רפאלי (2012) וחיבורו של משה שניר (2008), והם הולמים את התפיסה הליברלית של היהדות כתורות. על מגבלות החינוך הליברלי שמתקיים במסגרת תרבות, הצביע בשעתו ליאו שטראוס (1899-1973). שטראוס, מן הפילוסופים הגדולים שידע עם ישראל ומעמודי התווך של ההגות הפוליטית האמריקאית, הזהיר מפני אינדוקטרינציה בחינוך, וקבע כי חתירה לאוריינות עדיפה על החלת דפוסים נבחרים מתרבות כזאת או אחרת (שטראוס, 2012). בשונה מעמדתו, הצעותיהם החינוכיות של צבר בן-יהושע, שמעוני וחמו, כמו גם מטרותיהם המפורשות, אינן נוגעות בקושי המוסרי הנעוץ בשאיפה לעיצוב תודעתי והתנהגותי. כך או אחרת, הפרסומים החלוציים הללו נותרו מחוץ למערכת החינוך הממלכתית ולא היו מנוף לשיחה בנושא.

פרסומים בעלי נגיעה ישירה למשרד החינוך

מבחינת תקופת הזמן ומבחינת תרומתם להבנת כניסתה של תפיסת העמיות לחינוך הממלכתי, יש שני פרסומים שכדאי להכיר. הם אינם מזכירים במפורש את המושג עמיות יהודית וספק רב אם לקחו אותו בחשבון בעבודתם. אלא שיש לראותם כמכשירי הקרקע החינוכית-ממלכתית בנושא זה. הראשון, דוח ועדת שנהר (1994), הופק כחלק מניסיון לנסח מדיניות כללית בנוגע לחינוך יהודי במערכת החינוך הממלכתית. הוא כוון בראש ובראשונה אל קובעי המדיניות במשרד החינוך ואל אחראי הביצוע מטעמם. עיקרו, טיפול בזהות יהודית מנקודת מוצא לאומית-תרבותית והתמודדות עם המתח בין דתיות לחילוניות. בכל הנוגע ליהדות העולמית ולמורשתה, הרי שהיא מותאמת להמלצות הוועדה לקדם פלורליזם. הפרסום השני, אסופה של חומרי עזר, פונה לקהל שנמתח בין מפקחים, מדריכים ומורים שיש להם עניין בקשרים עם יהודים בתפוצות. בנוסף, היא מציגה מבחר עדויות להשפעה מתמשכת של ארגונים חיצוניים, מקדמי תודעת-עם, על עבודת משרד החינוך. בשני המקרים אין בין הכותבים נציגים מן התפוצות.

ועדת שנהר שהתכנסה באוקטובר 1991, לבקשת שר החינוך זבולון המר, בראשות פרופ. עליזה שנהר, רקטור אוניברסיטת חיפה, התלכדה סביב אותה דאגה: "הירידה המתמשכת במעמד של לימודי היהדות בכל רמות החינוך כולל במכללות להכשרת מורים ובאוניברסיטאות" (שם, עמ' 8). הכשרת הקרקע ליהדות פלורליסטית, ומחדשת מטעם הוועדה, כללה למשל את ההמלצה לעבוד עם ארגונים שיועדים לשתף את התלמידים במגוון דרכים לקיום "האופציות השונות של הקיום היהודי בימינו" (שם, עמ' 23). המלצה זו ודומות לה, עלו בקנה אחד עם קליטת רעיון העמיות בשנים הבאות, תוך כריכתו בפוליטיקת זרמי היהדות האמריקאית ומשאביה. לימודי היהדות במערכת הממלכתית, לא זכו לעדנה המיוחדת מאז פרסום הדוח, דבר שמתיישב עם ירידת קרנם של מדעי הרוח באקדמיה הישראלית. עבודת הוועדה, העידה על הבנתה כי בתהליך של התכווצות הידע היהודי, מתמסמסות נקודות המשען של הפלורליזם וההומניזם בחברה הישראלית. בזאת קדמו להם אחרים, בהם המחנך היהודי-ארגנטינאי, חיימה ברילקו שטען כי "היהדות היא הפרויקט של ההומניזם: איך להיות בני אדם" דווקא מתוך מקורות היהדות (ברילקו, 1983). וכי ממילא, גם כאשר ינהה אחר העולם הרחב ההומניסטי, הרי שבסופו של דבר "יותר היהודי לבדו" (שם, עמ' 150). הטעות של ועדת שנהר, של ברילקו ושל הוגים יהודים שוחרי פלורליזם, נעוצה באימוץ מושגים אוניברסליים, לשכנוע בנחיצות הייחודיות היהודית.

הפרסום השני הנוגע לענייננו, "העם היהודי בימינו: שייכות ומחויבות" (יונה, 2003), הופק באגף לקשרי חינוך ישראל-תפוצות במשרד החינוך ומכסה פעילויות משנות ה-90 ועד פרסומו. החוברת העשירה, מציגה שפע של דוגמאות לקשרים חינוכיים בין ישראל לתפוצות. אלא שחסרים בה התוויה בהירה של הדרך ובירור אורייני-מתודי. מהיעדר פרסומים קודמים ברוח זו ובהיעדר פרסומי המשך, ניתן להסיק על מקומו השולי של הנושא בקרב מתווי המדיניות החינוכית הרשמית. יש לציין כי אף על פי שאיננה המשך של דוח שנהר ולא ענף שצמח ממנו, במובן מסוים היא מהדהדת אותו בקיימה לפחות חלק מהמלצותיו למשרד החינוך: מבט ציוני, פלורליזם יהודי, חציית תחומי דעת, תשומת לב מיוחדת להיבט החברתי-ערכי ללא התניה הלכתית ושיתוף פעולה משמעותי עם ארגונים מקדמי חינוך בלתי פורמלי. הפצתה המוגבלת קטעה את מה שהסתמן בחוברת, כהזדמנות להתנעת למידה פנים ארגונית בנושא ישראל-תפוצות.

ב. בדיקת עמדות של אנשי חינוך בישראל ובתפוצות

מטרת פרק זה היא להציג את עמדותיהם של אנשי חינוך לגבי מטרות הוראת עמיות יהודית. הממצאים אינם מחקר סטטיסטי או סוציולוגי, אלא אוסף של תפיסות וגישות אותנטיות שנועדו לשמש בסיס דידקטי. תקצר היריעה מהצגת המידע שנאסף לאורך תקופה ארוכה, בין יולי 2017 ליולי 2025, באמצעות שיחות רבות עם אנשי חינוך מישראל ומהתפוצות. השיחות התקיימו בעיקר פנים אל פנים, וברובן השתתפו ישראלים ויהודים מרחבי העולם (ארה"ב, אירופה, אמריקה

הלטינית ושתי מדינות מוסלמיות). בשיחות השתתפו שלוש קבוצות עיקריות של משיבים: אנשי חינוך ישראלים, אנשי חינוך יהודים בתפוצות ואנשי אקדמיה. בשונה ממורים יהודים בתפוצות, שפחות התעניינו בקשרי "תאומות", מורים ישראלים רבים הביעו רצון לשיתוף פעולה עם עמיתים מעבר לים ועמדו על הקושי במציאת שותפים. באופן מפתיע, מורים דתיים וחילוניים בישראל הציגו גישה דומה, המתמקדת יותר בצד הרגשי והלאומי ופחות בלימוד מעמיק של נכסי הרוח היהודיים. הם דיברו על "שליחות" באופן אינטואיטיבי ומבלי להכיר לעומק את מורכבות היחסים בין ישראל לתפוצות. בשנים האחרונות נוסף השימוש במושג "כלל ישראל" כביטוי נרדף לעמיות. מרכז הכובד אצל כלל המורים, היה ערכי ורגשי (ערבות הדדית, מחויבות, שייכות). ביחס למורי צפון אמריקה, מורים באמריקה הלטינית ובאירופה, הבליטו יותר את חשיבות הקשר למדינת ישראל ובשונה מהם, נמנעו ממתיחת ביקורת על מדיניותה של ישראל. השיחה החינוכית עם מורי צפון אמריקה שאינם דתיים, העידה על נטייה אוניברסליסטית ופוליטית. הם דיברו בעיקר על הצורך להכשיר מנהיגים ועל יצירת מאגרי טקסטים משותפים להתמודדות עם נושאים שנויים במחלוקת וקידום צדק חברתי ("תיקון עולם"). משנת 2000 ואילך, ניכרה בשיחות השפעת התיאוריה הביקורתית וסיסמת ה- DEI (גיוון, הוגנות, הכלה). ההצעה הרווחת היתה להתאים את החינוך לישראל לנרטיב ליברלי. לאחר ה-7 באוקטובר 2023, נחלש כיוון זה לטובת התמקדות בחיבורים רגשיים וביטחוניים. מורים יהודים במדינות המוסלמיות, כגון טורקיה ותוניסיה, נמנעו על פי רוב מדיון ציוני גלוי. הדתיים בהם דיברו על ערכים של אחווה, ערבות הדדית וצדקה וגילו הבנה עמוקה בחשיבות האוריינות היהודית כבסיס ליחסי הפנים היהודיים. בשונה מהם, חתרו המורים חילוניים לקשרים חינוכיים עם ישראל באמצעות פרויקטים בתחומי דעת כגון מדעים, אנגלית, היסטוריה ואמנות ובתיבול של מוסר יהודי. באופן טבעי, התשובות של אנשי האקדמיה כללו את מימד ההכשרה הנדרשת בתחום, עיונית ומעשית. רובם הציגו קו חברתי-פלורליסטי ומקום מרכזי לזרמים היהודים האמריקאים. בכל הקבוצות, למעט מורים דתיים בארצות האסלאם, לא הוצגה האוריינות היהודית כתנאי לעמיות יהודית.

ג. מה מלמד הסילבוס?

לחלק ניכר מתכניות ההוראה של לימודי עמיות יהודית בישראל, אשר רווחות יותר בהכשרות החינוכיות, יש זיקה לפילנתרופיה יהודית. באקדמיה אפשר לאתר בעיקר באוניברסיטה העברית, באוניברסיטת חיפה ובמכללת אורנים. שלושתן נשענות על המשגה המקובלת במדעי החברה והרוח, כגון "סקירת מודלים של שייכות" בקורס "מבוא לעמיות יהודית" (אורנים, 2018). בשלושתן קיים עידוד סמוי או גלוי לפרו-אקטיביות, דוגמת הקורס "יהודייה בגוף ראשון - דרכים למונולוג היהודי במאה ה-21" (האוניברסיטה העברית, 2022), שמציע "כלים ושיטות ליישום חוויתי של תחום העמיות". בסילבוסים של השתלמויות למורים, אפשר לזהות את חיפושי הדרך המהוססים, בהלך

ושוב בין למידה באמצעות "השראה מחוכמת ישראל" ("עמיות יהודית במציאות משתנה", מט"ח, 2020) או "בירור מושגי יסוד בתולדות העם היהודי והציונות והקשר עם התפוצות" ("עמיות חיבור לחו"ל", פסג"ה גולן קצרין, 2022), לבין שאיפה לעצב עמדות והתנהגות באמצעות "הכרת הזרמים היהודים" ו"פיתוח תודעה יהודית קולקטיבית" ("עמיות יהודית- מפגש בין ישראל ליהדות התפוצות", פסג"ה לוד, 2023). בכל הקשור לעמיות יהודית, טיפוח שכלי אינו מנוסח כמטרה!

פיתוח מקצועי בנושא עמיות לעובדי הוראה - דוגמאות

המוסד	שנת פרסום	שם הקורס	מטרות לדוגמא
מכללת אורנים	2014	תכנית קשר-התחדשות יהודית ושאלות של זהות, עמיות ויחסי ישראל תפוצות	הקניית ידע וכלים פדגוגיים להובלת תכניות לימוד וקשר בנושא זהות ועמיות יהודית על זרמים ביהדות, חינוך יהודי בארה"ב, התחדשות יהודית, המפגש.
מט"ח	2020	עמיות יהודית במציאות משתנה	לספוג השראה מחוכמת ישראל; לקיים שיח עם מגוון קולות בעולם היהודי.
פסג"ה מוצקין	2021	ארזת לבד?	היכרות עם עולם התוכן של תחום עמיות יהודית בהקשר של תרבות יהודית-ישראלית.
פסג"ה גולן קצרין	2022	עמיות חיבור לחו"ל	העמקת הזהות והעמיות היהודית ותחושת השייכות אל עם ישראל, מדינת ישראל ותרבות ישראלית ויהודית בארץ ובעולם.
פסג"ה תל אביב-יפו	2023	עמיות יהודית: מפגשים, אתגרים, פדגוגיה	התנסות בשיחה מגוונת משתתפים; התנסות בתרגילי עמיות באמצעות טקסטים, קולנוע, מוסיקה ויחידות לימוד מתוקשבות.
מכון שיטים	2024	עמיות יהודית בביתה ישראלית: להסתכל עליהם ולראות אותנו	להשתמש בתובנות שיעלו מן ההיכרות הזאת לטובת שיפור החברה הישראלית.

סיכום ומסקנות

למידת יחסי הגומלין בתולדות העם היהודי, יכולה לספק תובנות חשובות לגבי התמודדות עם אתגרים אקטואליים. זוהי קרקע פורייה לטיפול חשיבה ביקורתית ולהבנת תמונה מורכבת של השפעות הדדיות, אינטרסים מנוגדים ושיתופי פעולה. יתר על כן, ריבוי הקשרים במציאות היהודית וכלי חשיבה יהודית מסדר גבוה, יכולים לתמוך בהתפתחות של אינטליגנציה אישית ושל מטה-קוגניציה. השאיפה לתת לכך ביטוי בשדה החינוכי, הובילה לכתיבת מאמר זה, שלוקח בחשבון מספר נקודות מבט בנוגע לתפיסת עמיות יהודית ולתפקידה בחינוך. המורים שנשאלו על המטרות של לימודי עמיות, קיבלו בדרך כלל את המונח עמיות יהודית כתיאור ניטרלי לקשרים יהודיים חיוביים והציעו בפתיחות כיוונים שונים. אנשי האקדמיה העוסקים בתחום זה, כמו גם ספקי תוכן במיקור חוץ, לא גילו עניין באלטרנטיבות פוטנציאליות. שתי הגישות, המתעניינת והמאובנת, נמצאות בתכניות הפיתוח

המקצועי בנושאי עמיות יהודית במערכת החינוך. כאשר אנשי משרד החינוך אחראים ישירות על ההכשרה בנושא זה, גוברים הסיכויים להשקפה אשר כוללת יותר מיהדות צפון אמריקה, צדק חברתי אוטופי ותשומת לב מוגזמת ל"זרמים יהודיים". כאשר אקדמאים וקבוצות של מיקור חוץ, ברובם תחת השפעה אמריקאית, עוסקים ב"פדגוגיה של עמיות יהודית", הם מהדהדים את הרעיון של "תיקון עולם" באוריינטציה ניאו-מרקסיסטית. בנוסף יצוין כי הפתיחות של מורים בנושא זה, משתקפת בין היתר, בהתנסותם ביחסי גומלין מגוונים. בתוך כך, ולמרות ידע קלוש בנוגע למציאות היהודית העולמית, הם חושפים שיקולי דעת פדגוגיים איתנים ומציעים (אף כי לא בהכרח מיישמים) למידה יהודית לצד מפגשים בין-תרבותיים. יצוין כי לעתים קרובות, שיקולים אידיאולוגיים או תועלתניים, מאפילים על חשיבה ביקורתית ומחקרית בתוכניות של עמיות יהודית. חשיפת ליקוי זה, חיונית להכרעה בין הייחודיות היהודית המאתגרת לבין חזונות גלובליים יתר על המידה, אשר, כפי שמעידים תולדות עם ישראל, מובילים בסופו של דבר את החולמים, מן האוטופיה אל הדיסטופיה. לימודי העולם היהודי יכולים להיות מסגרת עשירה לטיפול מוסרי ואינטלקטואלי. ברם, אין לכרוך אותם בניסיונות "לתקן את החברה", "לחנך לעמיות", "לעצב זהות" או למנות "סוכני שינוי", כי אם להעדיף על פניהם לימוד חקרני חף מאינדוקטרינציה.

ממאמר זה עולה הטענה כי מיצוי מיטבי, מוסרי ושכלי, של לימודי העם היהודי מחייב שיתוף פעולה משמעותי בין השדה החינוכי לבין האקדמיה. יודגש כי המטרה אינה אחידות אלא דבקות בעקרונות מלבדים. שכן, הקיום היהודי יחידאי אך עתיר קשרי גומלין שהם מפתח מרכזי להבנתו וליהוי ההזדמנויות הגלומות בו. ככזה, הוא זקוק למתודולוגיה שתתבסס על:

1. ידיעה משמעותית בטקסטים יהודיים מכוננים והיכרות עם דיסקטיקה ייעודית. בכלל זה, השינון והטקס, לימוד מבוסס משא ומתן (שקלא וטריא) והלוגיקה היהודית. על בסיסם אפשר יהיה לבנות את קומת המטה-קוגניציה.
2. הפקת שיעורים בעלי ערך עכשווי על בסיס של דפוסים חוזרים בתולדות העם היהודי. למשל, פיזור והתכנסות, התמזרחות והתמערבות, ביטויים לחיים בתרבות מארחת ומבחי ריבונות.
3. ניסוח הסתירות אשר מקיימות את המציאות היהודית, כמנוף לצמיחה ויצירה.
4. פרספקטיבה רחבה של כל חלקי העולם היהודי ושל ריבוי תחומי חיים ודעת.
5. תכנון מהלכי הערכה ומדידה, שיבחנו באמצעות ביצועי הבנה, בעיקר ידע וכשירויות. דברים אלה אשר מתכנסים אל כפל המשמעות של המילה כלל, מניחים בסיס לדיון על תפיסה רחבה של כלל-ישראל.

מקורות

- אפשטיין, זלמן (טבת-תרצ"ד). "עם ישראל, כלל ישראל וארץ-ישראל". **הארץ**.
- בונדי, דרור, יהושע השל, אברהם (2017). **יהושע השל: אלוהים, הומניזם ודמוקרטיה**. מרכז ג'ואן ומרווין ג'ייקובס לחברה משותפת, המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- גורני, יוסף (2002). כלל ישראל במבחן ההיסטוריה. **עיונים בתקומת ישראל, כרך 2**. עמ' 1-10.
- ואלד, שלום סלומון (2013). **עלייתן ושקיעתן של ציביליזציות: לקחים לעם היהודי**. המכון לתכנון מדיניות העם היהודי ירושלים.
- טל, רמי (ינואר 2010) (עורך). **עתידיים חלופיים לעם היהודי 2030**. המכון לתכנון מדיניות העם היהודי.
- יונה, רבקה (2003) (עורכת). **העם היהודי בימינו: שייכות ומחויבות: חוברת מידע לפעילות במשרד החינוך**. ירושלים: משרד החינוך התרבות והספורט, האגף לקשרי חינוך ישראל-תפוצות.
- כוכבי, נגה (2020). עמיות יהודית: מושג במלכודת. **מורשת ישראל: כתב עת ליהדות, לצינות ולארץ ישראל גיליון 18** עמ' 185-208.
- כלפון הכהן, משה (1941). **ברית כהונה**. גרבה, מערכת ל', ערך כ"א.
- מיטלברג, דוד, בל-קליגלר, רוברטה (2017) בתוך דרור, יובל (עורך). עמיות יהודית הלכה למעשה : 25 שנות פרויקט אורן במכללה לחינוך אורנים. **קיבוץ ויהדות**. ירושלים: מוסד ביאליק.
- צבר בן-יהושע, נעמה ואח' (תשס"ט). **עמיות יהודית: מתווה עיוני ומעשי להוראה ולמידה**. תל אביב: בית התפוצות.
- רביד, שלומי, רפאלי, ורדה (2012). מטרות החינוך לעמיות יהודית. **חינוך לעמיות יהודית: חזון ומעשה**. תל אביב: בית התפוצות.
- רס"ג (2012-2014). **אמונות ודעות**. ירושלים: אריאל - מפעלי תורה, יהדות וחברה בישראל.
- שטראוס, ליאו (2012). **הליברליזם ומשבר ההגות היהודית המודרנית**. מוסד ביאליק מכון ליאו בק.
- שנהר, עליזה (1994) (יו"ר). **דוח ועדת שנהר: "עם ועולם – תרבות יהודית בעולם משתנה" – המלצות הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי**.
- שנהר, משה (2008). **להיות יהודי באלף השלישי: הצעה ל"סדר יום" לימודי במערכת החינוך בישראל ובתפוצות**, תל אביב: מכון מופ"ת.
- Barylko, Jaime (1983). *Crisis y pensamiento judío*. Buenos Aires: Ediciones O.S.A.
- DiAngelo, Robin (2018). *White Fragility: Why It's So Hard for White People to Talk About Racism*. London: Penguin.
- Eisenstadt, Samuel N. (1992). *Jewish Civilization: The Jewish Historical Experience in a Comparative Perspective*. NY: State University of New York.
- Heschel, Abraham Joshua (1955). *God in search of man: a philosophy of Judaism*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America.
- Holyoak, Keith J. (2025). *The Human Edge: Analogy and the Roots of Creative Intelligence*. Cambridge: The MIT Press.
- Kaplan, Mordecai M. (1934). *Judaism as a Civilization: Toward a Reconstruction of American-Jewish Life*. NY: The Macmillan Company.
- Tratt, Irit (April 19, 2023). DEI finds a foothold in Jewish schools, JNS.
- Pew Report (2013). *A Portrait of Jewish Americans: Findings from a Pew Research Center Survey of U.S. Jews*. Washington: Pew Research Center.
- Pew Report (2020). *Jewish Americans in 2020*. Washington: Pew Research Center.